

Molnos Angéla

ELHALLGATOTT GYÖKRENDSZERÜNK

Az alábbi gondolatok 2000. november 7-én hangzottak el egy Debrecenben tartott előadásomon, amelyet a hajdú-bihar megyei neveléstani intézet szervezett nyelvtanároknak.

A tiszta magyar nyelv fő jellemzői

Közösségteremtő és megtartó erő

Nyelvünk közösségteremtő és megtartó erejét ma is érzi a magyarországi kiránduló, amikor megáll valahol az erdélyi havasokban és odafigyel az őt útbaigazító székely ember beszédére. Szavainak zengése a századok mélyéből fakad, közlése eleven, szinte játékos, magatartása kapcsolatteremtő, de kiegyensúlyozottan óvatos is.

Az utóbbi négy évben több munkacsoportot hoztam létre a magyar nyelv művelésére. Rendszeres üléseinken igyekszünk tisztán magyarul beszélni. Ez közelebb hoz minket egymáshoz, a csoport gyorsan összeforr, és jobban megy a munka. Némely kívülálló idegesen kutakodik "műhelytitkaink" után. Hasztalan fejtjük ki neki, hogy nincsenek titkaink, és hogy miért nincsenek. Az igazi magyar nyelv maga a tisztaság. Átlátszóan tündöklő és kiapadhatatlan, mint a hegyi forrás vize. Nem hisz nekünk. Mindhiába mondjuk neki, olyan emberek nyelve volt a magyar, *"akik valóságot és igazságot akartak közölni egymással. Akik világos, tiszta gondolatot fejeztek ki általa. Akiknek nem volt rejtegetnivalójuk egy-más előtt. Akik nem szorultak se hazugságra, se hízelgésre."* (Illyés, 1964).

Igyekszünk mindennapi beszédünket, írásunkat fokozatosan felszabadítani a ráakódott fölösleges "czafrangok"-tól, "toldomány"-októl (Czuczor, 1862 - ezentúl: CzF -, 119) és minden más magyartalanságtól. Ellentétben sok nyelvészsel, mi nem eszköznek tekintjük nyelvünket, hanem egyik vagyunk vele. Tiszteljük és dédelgető szeretettel szeretjük a magyar nyelvet. E tiszteletet és szeretetet régmúlt évezredekben merítettük. Talán ez az, amit a gyanakvó nem ért és így tényleg egy számára érthetetlen ősi titokkal áll szemben.

Érezzük, megtapasztaljuk nyelvünk közösségteremtő erejét. Lehet, hogy minden nyelvből ilyen erő sugárzik azokra, akik azt anyanyelvként beszélik. Mégis nehéz megszabadulni attól az érzéstől, hogy a magyar nyelv esetében ennél többről van szó. Nyelvünk közösség-megtartó erejére ma nagyobb szükségünk van, mint bármikor, ha magyarokként akarunk fennmaradni ősi hazánkban, a Kárpát-medencében.

Hogyan, milyen utakon árasztja tehát felénk a magyar nyelv eme erőt?

Ősiség és életerő

Az olvasó bizonyára ismeri a magyar nyelv gyakorta emlegetett és már szinte közhely számba menő többi jellemzőjét. Lépten-nyomon halljuk, hogy nyelvünk képies, ízes, tömör és gazdag. E gazdagság vonatkozik hangállományunkra, szókincsünkre, képzőink, ragjaink, toldalékaink sokaságára. Nyelvünk gazdagsága lehetővé teszi minden értelmi és érzelmi árnyalat kifejezését és az új szavak alkotását.

Több kutató állítja, hogy nyelvünk nagyon régi, sokezer éves, ősi nyelv. Képies jellege tanúskodik ősiségéről. Mi a magyar nyelven keresztül képekben gondolkodunk. Nyelvünk képiességét annak köszönhetjük, hogy az elvont fogalmaknak a természeti jelenségek megfigyeléséből fakadó, érzékelhető eredete kevésbé homályosult el, mint más nyelvekben. Igen valószínű, hogy többek között a névszónak állítmánykénti használata (*A fa növény*) is) is ősidőkből fennmaradt nyelvi sajátosság.

Széchenyi István egyik Béla fiának írt levelében rámutat arra, hogy míg más népek a tétlen elégedettséget értékelik, a magyar örül a cselekvésnek, a jó munkának. "*Jó dolgom van*" ugyanazt jelenti nálunk, mint az angol "*I am well*", a német "*Es geht mir gut*", a francia "*Je me porte bien*." (Fenyő, 1985, 95). A tevékenységben meg-élt életörömet tükrözi igehasználatunk, ami hozzájárul nyelvünk rendkívüli elevenségéhez. A magyar igeképzésben a cselekvés mikéntje, lefolyása a fontos. Nem nagyon törődünk az elvont igeidőkkel. A cselekvő ige uralkodik a szenvedő alak felett.

Nyelvünk hangállománya igen gazdag. A hang időtartama és zöngéssége jelentést hordoz. Ezért kiejtésünkben pontosan meg kell különböztetnünk a rövid és hosszú, a zöngés és zöngétlen hangokat. Ebből ered a magyar hangképzés tisztasága.

A magyar nyelv hangalaki vonásai közül a legkiemelkedőbb az önhangzók, vagyis a magánhangzók illeszkedése, azok hangrendi összhangja. Míg a németben az *Umlaut* hátraható hasonulás (*Wolf, Wölfe*), nálunk a magánhangzók illeszkedése előreható hasonulást jelent. Nyilván azért, mert az első szótagunkon van a hangsúly és mert fontosabbnak tekintjük a gyököt a ragnál.

Így ír Illyés Gyula nyelvünk hangzásáról: "*Nyelve férfias, nem az alkudozás, a meggyőzés, a latolgatás nyelve, hanem a kijelentésé, az ítéleté, az akaraté. Tagoló nyelv, minden szót erősen megnyom ... szabad pusztaságot (idéz), rajta két férfit nagy távolságra egymástól, akiknek minden betűt tisztán kell kiejteniök, hogy megértsék egymást; minden szó külön felröppenése után meg kell várniök, amíg az legyőzi a természet ellenállását, a fák és habok szószátyárkodását.*" (Illyés, 1976, 362-363).

Magyarban a mondatrészek rendje kötetlen. A szavak értelmi kiemeltségük szerint helyezkednek el. E kötetlen szórend akadálymentes, szabad utat kínál az árnyalatok kifejezésére.

Tömérdek az új szavak alkotására szolgáló toldalék: kicsinyítő, lekicsinylő, kedveskedő, becéző, nagyító, helyet, gyűjtőfogalmat jelölő; gyakorító, kezdő, műveltető, visszaható cselekvést jelölő, stb. képző. Új szavak alkotására szolgáló nyelvi eszközeink korlátlan továbbfejlesztésre képesek.

Gyökrendszerünkben nyelvünk lelke

Szervesen egyesítő hajlam

Az említett jellemvonásokkal még csak kerülgetjük a lényegét, ami a magyar nyelv szervesen egyesítő hajlama. Ez érezhető mondanivalónk sorrendjében, mondataink felépítésében, a jelző ragozatlanságában, tárgyias igeragozásunkban, az egyszám használatában.

A magyar szellem és gondolkodás először az egész megértésére törekszik, és csak a teljesség tükrében képes felfogni és elrendezni a részeket. Szereti a lényegét összefüggéseiben megérteni. Mondanivalónkat nem a részletekkel kezdjük, hanem először a lényegét fogalmazzuk meg, és csak azután árnyalunk és részletezünk.

(Halász, 1999). Közléseink a leglényegesebbtől ereszkedő sorrendben haladnak a lényegtelenebbek felé. (Lange, 1999, 49-50).

A jelző ragozatlansága (*új házba költöztem*) azt mutatja, hogy a jelző és a főnév összetett egység, egybefoglaljuk a jelzőt a jelzett szóval (*gute Freunde, jó barátok*). A magyar úgy érzi, elég egyszer kitenni a többesszám jelét, vagy nem is kell kitenni, ha amúgy is tudjuk, hogy több dologról van szó. Ezért marad egyszámban a tőszámnévvel jelzett főnév is (*drei Äpfel, három alma*). Itt egyben a nyelvi takarékoság elve is érvényesül, ami a tömörséget szolgálja.

Egységnek tekintünk minden kettős szervet, mert csak együtt képesek rendeltetésüknek teljesen megfelelni. Egy lábbal nem lehet futni, de még járni sem. Egy karral nehéz a csecsemőt tartani, dédelgetni és etetni is. Egy szemmel látunk ugyan és egy füllel is hallunk, de elveszítjük a minket körülvevő térben való tájékozódás képességét. Ezért mondjuk, hogy fél szemére vak, fél fülére süket, és ezért beszélünk féllábú, félkarú emberről. Még a haj is egyszám. "*Deine Haare sind schön*" nálunk azt jelenti, hogy "*Szép a hajad*". Viszont azt kell mondjuk, hogy *hajszál*, amikor a német *das Haar* fogalmat fordítjuk.

A magyar egyszám szervesen egyesítő, egységbe foglaló erejét érzem, amikor a karomról, lábamról, szememről, fülemlről beszélek és ezen értem mindkét karomat, lábamat, szememet, fülemlét. A német és angol többesszámban (*meine Augen, my eyes*) részletező pontosságot látok.

Kincsestárunk elhallgatása

Az indoeurópai nyelvek elemző (*analytic*), szétválasztó (*isolating*) nyelvek, vagyis a szórend és az előjárók segítségével szétosztják a nyelvtani szerepeket (alany, állítmány, tárgy, birtokos) az adott szavak között. Ezzel ellentétben mi ragozunk. A magyar nyelv ragozó (*agglutinating, agglutinative*) nyelv. "Ragozó" azt jelenti, hogy a gyökhöz, a szótóhoz illesztjük, "ragasztjuk" a ragot. Úgy is mondhatnánk, hogy a magyar nyelv igyekszik összerakni, egyesíteni azt, ami értelmileg és rendeltetése folytán szervesen együvé tartozik.

E különbséget sokan ismerik. Amit viszont hivatalos nyelvészeink elhallgatnak, az a magyar nyelv egyedi gyökrendszere. Minden szavunk vagy gyök vagy gyökelem vagy gyökszármazék. Gyökeinkből kiindulva képzőkkel képezünk új szavakat, ragokat ragasztunk önálló szavainkhoz, hogy meghatározzuk azok egymáshoz való viszonyát és szerepét a mondatban, a mondanivalónkban. Más szóval toldalékokat tolunk, toldunk gyökeinkhez és származékaikhoz. "*Minden gyök, ... egy vagy több belőle képezhető szónak mintegy csíráját, magvát rejti magában.*" (CzF, 119). Gyökeink a tiszta magyar nyelv ősi, ma is élő és működő szervezetét képezik.

Nyelvünk előbb említett különleges tulajdonságai elűtnek a legtöbb európai nyelvtől és gyökrendszerünkhöz kötődnek. E rendszert kutatták több mint százötven évvel ezelőtt Czuczor Gergely, Fogarasi János és munkatársaik, de nem ők voltak az elsők. "... nem mi voltunk a kezdők. Kresznericsnek jelesnek ismert és koszorúzott munkája a gyökrendszeren alapúl." (CzF, Végszó, 7) írja Fogarasi János Czuczor halála után. Mások is "a magyar szókat gyökerőknél-fogva" (Kassai, 1833). értelmezték. Vörösmarty Mihályt 1830 végén, az akkor megalakított Magyar Tudós Társaság nyelvtudományi osztályába rendes tagul választották. Többek között részt vett Czuczor és Fogarasi nagyszótárának előkészítésében és szerkesztésében. Mint sokan mások Vörösmarty is tanulmányozta a magyar nyelv gyökrendszerét. Ennek ismeretét terjeszteni kívánta, mint "a jó gondolatot, melly a beszéd kútfejéhez viszen." (Bajza-Schedel, 1847, 1574. hasáb).

E rendszert tárja elénk a magyar nyelv hat kötetes nagyszótára, amelyet Czuczor és Fogarasi együtt szerkesztettek és amely 1862 és 1874 között jelent meg. Újra kiadása már évtizedek óta esedékes. Két évvel ezelőtt egy magán intézmény a hat kötetéből kinyomtatott más-felet, de azóta bizonytalanná vált a mű további háromnegyedének a kiadása. Valójában e szótárnak ott lenne a helye minden könyvtárban, iskolában és mindenütt, ahol a magyar nyelv jövője valamit is számít.

E hat kötet elénk tárja elhallgatott gyökrendszerünket, amit minden magyarul gondolkodó és beszélő ember könnyen megérthet és alkalmazhat nap mint nap. Segítségével mindenki a saját maga nyelvésze lehetne.

Csodálatos gyökrendszerünk

Az alábbiakban megkíséreltem összefoglalni, mi az hogy gyök és hogyan működik. A magyar gyök toldalék nélküli szókészleti elem (Götz, 1994), amely meghatározott alapértelmet hordoz. Czuczorék nem értelmet mondtak itt, hanem "alapértemény"-ről beszéltek. Két útja van annak, hogy nyelvünkben felfedezzük egy-egy gyök alapérteményéhez kötődő származékokat vagy rokon gyököket, szavakat: a) toldalék(ok) hozzáadásával vagy b) belváltozás útján.

Vegyük azt a szót, hogy **kinyílt**. Ez a "nyíl" gyök származéka, amit két toldalék segítségével (ki- és -t) hozunk létre. További toldalékokkal a szavak egész sorát képezhetjük ugyanebből a gyökből: **nyílt**, **kinyílik**, **megnyílik**, **nyilatkozik**, **nyílás**, stb. E származékokban közös a gyök hangalakja és alapérteménye. Belváltoztatás útján is képezhetünk szavakat. Egy három betűs gyökszónál, megtarthatjuk a mássalhangzós keretet, a két mássalhangzót és kicserélhetjük a közbeeső magánhangzót. Így, ha megváltoztatjuk a **nyíl** gyök középső magánhangzóját, akkor rátalálunk a **nyal**, **nyál**, **nyel**, **nyél**, **nyúl** gyökökre. Ezeket nemcsak az NY-L mássalhangzós keret kapcsolja össze, hanem azonos alapérteményük is: nyúlás valamely irányba, kiterjedés, kitégülés, meghosszabbodás. Ha e különböző gyököknek még a származékait is felsoroljuk, akkor betekintést nyerhetünk nyelvünk csodálatos és egyedi gyök- és szóbokor rendszerébe. Íme néhány az **NY-L** két mássalhangzós kerettel alkotott gyök és származék.

NYAL, **NYAL-áb**, **NYAL-ából**, **NYAL-ánkság**, **NYAL-ja-falja**, **NYAL-ka**, stb.
NYÁL, **NYÁL-adék**, **NYÁL-as**, **NYÁL-azza**, **NYÁL-ka**, **NYÁL-mirigy**, stb.
NYEL, **NYEL-őcső**, **NYEL-del**, **NYEL-es**, **NYEL-v**, **NYEL-vtudomány**, stb.
NYÉL, **balta-NYÉL**, **fejsze-NYÉL**, **söprű-NYÉL**, **NYÉL-be üt**, stb.
NYÍL, **NYIL-ak**, **NYIL-all**, **NYIL-as**, **NYÍL-ás**, **NYIL-atkozik**, **NYÍL-hegy**, stb.
NYOL, **NYOL-c**, **NYOL-cadrét**, **NYOL-cannyi**, **NYOL-cszoros**, stb.
NYÚL, **NYUL-acska**, **NYÚL-ánk**, **NYÚL-ik**, **NYÚL-ós**, **NYÚL-vány**, stb.

Sokszor találunk rokonértelmű gyökszókat akkor is, ha egy adott gyököt megfordítunk (**TÉR / RÉT**, **RUG / GUR-ul**). A **RUG** fordítva **GUR**. Manapság már nem értjük, de származékaiból (**GUR-ul**) kiderül az értelme. Ezt hívja Czuczor-Fogarasi "**elvont**" gyöknek. Régen az elvont gyökök is egyértelmű gyökszók lehettek, mint ma *fű*, *kör*, *víz*. Az elvont gyökök értelme elveszett a századok, ezredévek sodrában, de származékaikból értelmezhetjük őket.

Valamikor az emberiség ősnyelve vagy ősnyelvei valószínűleg mind gyökrendszeren nyugvó, ragozó nyelvek voltak, de a legtöbb nyelvben e rendszer már alig felismerhető foszlányokra bomlott. Viszont a magyarban a mai napig is

megmaradt a gyökrendszer szerves egészének java része, bár a mindennapi használatban csak tudatunk peremén.

Ha sem ösztönszerűen, sem tudatosan nem alkalmazzuk gyökrendszerünket, akkor elsorvad és visszafejlődik az egész nyelv. E korcsulási folyamat már régen elkezdődött és jelenleg felgyorsuló ütemben halad. Minden ma élő magyarra, magyarul beszélő közösségre hárul az a felelősség, hogy e folyamatot megállítsa, megfordítsa vagyis gyökrendszerünket megértse, újra tudatosítsa és tudatosan alkalmazza nyelvhasználatában. E rendszerben megújíthatjuk a magyar nyelvet, továbbfejleszthetjük úgy, hogy megfeleljen minden mai gyakorlati és tudományos követelménynek is. Vissza kell nyúlnunk a múltba ahhoz, hogy a jövőt egészséges alapokra építhessük!